

U lijepom, drevnom Samuilovom gradu Ohridu od 5. do 7. septembra 1969. godine održan je Peti redovni kongres istoričara Jugoslavije. Pored impozantnog broja od preko 800 istoričara iz svih krajeva Jugoslavije, ovom značajnom skupu su prisustvovali i predstavnici istoričara iz Grčke, Bugarske, Mađarske, SSSR-a, Austrije, Čehoslovačke, Demokratske Republike Njemačke i Savezne Republike Njemačke. Kao i raniji kongresi istoričara, i ovaj je svojim najvećim dijelom bio posvećen razmatranju najnovijih naučnih rezultata u ovoj grani nauke, s tim što je glavna tema Kongresa bila: *Etnički i nacionalni procesi u našoj zemlji*.

Dva dana prije Kongresa bila su ispunjena raznovrsnom djelatnošću. Naime, 3. i 4. septembra u Ohridu su održani 1. Međunarodni simpozijum: Pokret otpora u Evropi u toku drugog svjetskog rata; 2. Savjetovanje arhivskih radnika Jugoslavije i 3. Simpozijum: Pedagoško-metodsko obrazovanje nastavnika istorije. Sva tri ova skupa, naročito onaj o pokretu otpora, još više su svojim sadržajem obogatila i ispunila ovaj Kongres uz koji su i održani.

Na glavnu temu Kongresa podnesena su dva referata na plenumu: Janko Pleterski, *Komunistička partija Jugoslavije i nacionalno pitanje u prvoj jugoslovenskoj državi* i Dančo Zografski, *O formiranju makedonske nacije*, a zatim se rad Kongresa odvijao u tri sekcije, gdje je podneseno još oko 80 referata i saopštenja.

Od dva uvodna referata, podnesena na plenarnoj sjednici, mnogo više pažnje prisutnih izazvao je referat Pleterskog kako po načinu gledanja na rješavanje nacionalnog pitanja tako još više po metodološkom pristupu za naučno rješavanje, zapravo za naučno objašnjavanje problema nacionalno pitanje. Način na koji taj problem iznosi Pleterski opravdava postavljanje ovog referata na plenumu Kongresa istoričara, a diskusije koje su vođene pokazuju da naučni radnici koji se bave izučavanjem ovog pitanja nalaze u njemu toliko dobrog da smatraju da se tako radeći može pravilno sagledati i naučno objasniti ovaj problem.

U prvoj sekciji koja je obuhvatala radove koji se odnose na pitanja iz vremenskog razdoblja od dolaska Slovena na Balkan do kraja XVIII vijeka, podneseno je ukupno 17 referata. Među ovim referatima najveći broj (11) razmatra etnička pitanja i strukturu stanovništva u raznim dijelovima zemlje u ovom vremenu. Drugu grupu referata u ovoj sekciji predstavljali su radovi iz oblasti razvoja jezika, a treću radovi koji vremenski pripadaju ovoj sekciji, ali se po tematici razlikuju od etničkih i jezičkih pitanja i odnose se na drugi dio glavne teme Kongresa — na nacionalne procese. Dva referata iz ove grupe, prema onome kakav su interes i diskusiju izazvali u ovoj sekciji, zaslužuju i da se posebno pomenu. To je referat dra Branislava Đurđeva, *Odnos između ohridske arhiepiskopije i srpske crkve od pada Smedereva (1459) do obnavljanja Pečke patrijaršije (1557)* i referat dra Avde Sućeske, *Istorijske osnove nacionalne posebnosti bosansko-hercegovačkih Muslimana*. Dok se u referatu dra B. Đurđeva može naći dosta činjenica poznatih i odranije u našoj historiografiji, koji doduše još uvijek nisu i usvojeni od nekih naučnih radnika, a koji se odnose na pitanje nepostojanja, odnosno postojanja srpske patrijaršije u vremenu od polovine petnaestog do polovine šesnaestog vijeka, o čemu je dr Đurđev i ranije pisao veoma zapažene radove, a i sada unosi u ova razmatranja nove elemente, — dotle referat dra A. Sućeske pokreće suštinski nova pitanja. U njemu se postavlja pitanje zašto i ranije nije proučavano pitanje nacionalne posebnosti bosansko-hercegovačkih Muslimana i navode neki razlozi među kojima se pominje i »nedostatak hrabrosti kod izvjesnog broja naučnih radnika, koja je izgleda

posljedica bojazni da im se ne pripiše padanje u nacionalizam, da se nacionalni problem BiH Muslimana postavi na naučne osnove.«. Činjenica je da bosansko-hercegovački Muslimani predstavljaju jednu posebnost, i to se ne može osporavati, ali je i činjenica da nauka nije dala objašnjenje koji su istorijski korijeni njihove posebnosti i gdje ih treba tražiti. Sigurno je da put do odgovora na ovo pitanje leži tamo gdje ga nalazi i dr Sućeska, naime da »...konijene nacionalnoj posebnosti BiH Muslimana treba tražiti u istorijskim uslovima formiranja posebnog muslimanskog naroda u Bosni u periodu turske vladavine koji se nakalemio na dotadašnji narodnosni razvitak bosanskih Slovena.«

Inače, u ovom referatu je prikazano nastajanje muslimanskog društva u Bosni i Hercegovini, oblikovanje »muslimanskog naroda«, sa njegovim klasama i klasnim razlikama i zajedničkim interesima i stremljenjima.

U okviru druge sekcije radile su dvije podsekcije: A, koja je obuhvatala period devetnaestog vijeka do 1870. godine i B, u kojoj su bili radovi iz perioda od 1871. do 1918. godine. U okviru ove sekcije podneseno je ukupno 38 referata. Među ovim referatima znatan ih je broj koji razmatraju već obrađivana pitanja, a još više ih je koji su za predmet svog posmatranja uzeli vrlo uska i vremenski i prostorno ograničena pitanja, kao što su, npr.: Političke prilike stanovništva u Zatarju i gornjem toku Lima i tendencije njegovog tješnjeg povezivanja sa Crnom Gorom i Srbijom 1878—1912; Jugozapadna Makedonije u godinama krimskog rata, Nacionalno-oslobodilačka politika Crne Gore prema krivošijskom ustanku 1879. godine i drugi. Inače, u obadviye podsekcije ove sekcije bilo je i vrlo interesantnih referata i saopštenja, kao što su: Nacionalno pitanje u Dalmaciji 1848/49; Srbi u Ugarskoj poslije pada apsolutizma; Obilježje srpske nacionalne ideje u Hrvatskoj potkraj XIX i na početku XX stoljeća; Planovi za nacionalno oslobođenje i ujedinjenje jugoslovenskih zemalja 60-tih i 70-tih godina XIX vijeka; Razvoj nacionalnih ideologija u Bosni i Hercegovini u XIX stoljeću; Srbija i makedonska nacionalnost od 1878. do 1912. godine itd.

Kao i druga, i treća sekcija je radila u dvije podsekcije: A — Jugoslavija od 1918. do 1941. godine i B — Jugoslavija od 1941. do 1945. godine. U okviru ove sekcije podneseno je ukupno 25 referata i saopštenja. Sudeći po broju prisutnih, a još više po diskusijama, vođenim u ove dvije podsekcije, najveći dio prisutnih istoričara je bio zainteresovan za pitanja koja su ovdje tretirana. To se može objasniti na više načina. Prvo, što su pitanja iznošena u ovim podsekcijama stvarno interesantna, a odnose se na nedavnu prošlost naših naroda koja je mnogima poznata i bliska, a naučno je još nedovoljno obrađena. Drugo, što je sticajem okolnosti bio prisutan znatan broj naučnih radnika koji se bave proučavanjem najnovije istorije naših naroda, i treće, što se najinteresantniji procesi vezani za glavnu temu Kongresa odvijaju, neki i završavaju, baš u vremenu koje je obuhvaćeno ovim podsekcijama.

Od radova koji su saopšteni u podsekciji posvećenoj međuratnom periodu istorije naroda Jugoslavije više njih zaslužuju da budu pomenuti, a na nekim bi se trebalo bar letimično zadržati. U prvu grupu bi spadali radovi: V. Vinavera, Suprotne tendencije u jugoslovenskoj spoljnoj politici 1927—1934. godine u vezi sa nacionalnim sukobima u Jugoslaviji; B. Gligorijevića, Razlike i dodirne tačke u gledištu na nacionalno pitanje između radikalne i demokratske stranke 1919—1920. godine; I. Katardžieva, Pogledi VMRO (Ujedinjene) za oslobođenje Makedonije odraženi u rezoluciji I konferencije 1929. godine i D. Lukača, Doprinos revolucionarnog radničkog pokreta u razjašnjavanju i izučavanju nacionalnog pitanja u Jugoslaviji (1918—1941).

U drugoj, brojnijoj grupi radova počecemo u prikazivanju referata onim redom kako su saopštavani na Kongresu. Prvo bismo se kratko zadržali na radu Hrvoja Matkovića, Stjepan Radić i Svetozar Pribičević u jugoslovenskoj politici od ujedinjenja do šestojanuarske diktature. Nakon što je prikazao stupanje u politički život ove dvojice političara i njihovu saradnju i razlaz, autor ove zanimljive radnje otkriva uzroke sukoba i bespoštedne borbe Radića i Pribičevića. Ishodište različitih koncepcija i programa on otkriva u bazi na koju se oba političara oslanjaju. Pribičevićeva formula unitarizma i centralizma izraz je težnje prečanskih Srba da ostvare što čvršću vezu sa Srbijom. S druge strane, Radićev federalizam proizlazi iz zahtjeva za očuvanjem istorijsko-nacionalnog individualiteta Hrvatske u periodu kad je nacionalna hrvatska svijest prodrila u najšire mase, jer, sigurno je da je Radićevim uvodenjem hrvatskog seljaštva u politički život, završen proces nacionalnog osvješćavanja Hrvata, započet ilirizmom.

Velika snaga nacionalne ideje privukla je oko Radića i hrvatsko građanstvo, što je učinilo da se njegova akcija pretvori u pravi politički pokret uperen protiv velikosrpske hegemonije. Pribičevićeva razočaranja završavaju osudom velikosrpsva i približavanjem Radiću.

Aleksandar Apostolov u radu Manifestacije makedonske nacionalne individualnosti u Kraljevini Jugoslaviji obrađuje razne vidove grupnog i pojedinačnog manifestovanja nacionalne individualnosti u Makedoniji i spominje više vidova tog manifestovanja, kao što su Autonomizam cijele Makedonije pod vremenski ograničenim protektoratom neke teritorijalno nezainteresovane strane države. Zatim federaciju nove jugoslovenske države u kojoj bi Vardarski dio Makedonije bio jednako tretiran kao i ostali dijelovi zemlje. Autor navodi i pokušaje stvaranja parlamentarne grupe poslanika Makedonaca, zatim stavove KPJ i brošuru K. Novakovića *Makedonija Makedoncima*, narodni pokret MANAPO za nacionalnu, ekonomsku i kulturnu emancipaciju u sastavu jugoslovenske buržoaske zajednice, »separatistički pokret« itd.

Vrlo interesantno pitanje pokrenuto je Pero Morača u referatu Nacionalno pitanje i kapitulacija Jugoslavije. U ovom referatu se postavlja pitanje do kog je stepena aprilska katastrofa Jugoslavije bila uslovljena neriješenim nacionalnim pitanjem i kako su već u početku rata postale dominantne težnje za razbijanje državnog jedinstva jugoslovenskih naroda. Odgovarajući na ovo pitanje, autor ističe do kog je stepena ideja državnog jedinstva bila kompromitovana da se 1941. godine moglo naći malo onih koji bi bili spremni da brane takvu državnu zajednicu. Nosilac i najznačajniji faktor patriotske svijesti u zemlji bio je demokratsko-revolucionarni pokret na čelu s KPJ, koji je svoju želju za odbranu nezavisnosti Jugoslavije upotpunjavao, zapravo poistovjećivao sa svojim željama za korjeniti unutrašnji preobražaj zemlje.

Iznoseći razloge koji su rukovođili ondašnje političare da svoju politiku orijentišu onako kako su smatrali da je najbolje po njihove interese — P. Morača uočava i iznosi, po našem mišljenju, i najvažniji razlog kao odgovor na zadato pitanje — koliko je neriješeno nacionalno pitanje uticalo na kapitulaciju stare Jugoslavije — i kaže da je prirodno što su sile osovine u svojim planovima za osvajanje i razbijanje Jugoslavije računale baš sa neriješenim nacionalnim pitanjem. Sile osovine su zapravo mnogo prije aprila 1941. godine podržavale pojedine separatističke pokrete i struje (ustaše, VMRO i dr.), a taj faktor je bio prisutan i u Hitlerovom planu za napad na Jugoslaviju, jer je Hitleru trebalo da posluži kao izgovor za napad i da svoju agresiju prikaže kao »oslobodilačku misiju« i kao pomoć »oslobodilačkim težnjama« pojedinih naroda i nacionalnih manjina u Jugoslaviji.

Ograničen prostor i određeno vrijeme za čitanje referata sigurno nisu dozvolili autoru da kaže sve o ovom pitanju koje smatramo i vrlo interesantnim za istraživanje i još nedovoljno naučno objašnjenim, pa se nadamo da će to on ili neki drugi istraživač uskoro još podrobnije i potpunije učiniti.

Referat Envera Redžića O posebnosti bosanskih Muslimana, dolazi u onu malu grupu referata koja je pobudila živi interes učesnika i izazvala plodnu diskusiju. Polazeći od procesa formiranja etničke zajednice bosanskih Muslimana, E. Redžić ističe da je proces islamizacije bosanskog stanovništva istovremeno sa procesom transformacije srednjovjekovnog bosanskog feudalnog društva u feudalno društvo osmanskog tipa. Time je, smatra autor, počelo etničko rastakanje i cijepanje srednjovjekovnog bosanskog naroda. Kao rezultat tog procesa, koji je trajao za sve vrijeme trajanja turskog perioda bosanske istorije, u Bosni su formirane tri postojeće etničke zajednice: Muslimani, Srbi i Hrvati. Zatim se u referatu iznosi kako su krajem XIX i početkom XX vijeka u Bosni djelovali: srpski nacionalni pokret koji je išao za tim da sudbinu Bosne, zbog Srba koji tu žive, veže za uključivanje u Srbiju, hrvatski, koji je uslove slobodnog nacionalnog razvitka bosanskih Hrvata vidio u integrisanju Bosne sa Hrvatskom i muslimanski, koji je zastupao ideju autonomije Bosne, prvo u okviru Turske, a zatim Austro-Ugarske. Kroz referat se dalje može pratiti sudbina ovih pokreta karakteristična po nacionalnim suprotnostima, netrpeljivosti i isključivosti. Referat ovo pitanje zatim provodi kroz period uoči drugog svjetskog rata, kroz rat i na kraju ga dovodi do naših dana.

Mišljenja smo da je na sadašnjem stepenu nauke o ovom pitanju Enver Redžić dao najcjelovitiji pregled i presjek kroz istorijski razvoj ovog pitanja.

Kao i rad E. Redžića, i referat Atifa Purivatre Nacionalne koncepcije Jugoslovenske muslimanske organizacije primljen je sa interesovanjem i pažnjom koju je

zaslužio ako ništa drugo ono po dobroj fundiranosti istorijskim izvorima, koji su istina možda malo jednostrano uzeti, ali i onako ipak ulivaju povjerenje i upućuju na ozbiljnost kojom je autor pristupio ovom radu.

U podsekciji koja je vremenski bila ograničena na period drugog svjetskog rata podneseno je ukupno 11 referata među kojima su referati Fikrete Jelić-Butić, Ustaški pokret i hrvatsko nacionalno pitanje, Branka Petranovića, Stvaranje jugoslavenske federacije u toku NOB-e i Mihajla Apostolskog, Jugoslavensko-bugarska saradnja u borbi protiv fašizma u toku drugog svjetskog rata, bili najzapaženiji, iako je i ovdje bilo još nekoliko dobrih i po tematici interesantnih saopštenja.

U referatu F. Jelić-Butić se ističe da je hrvatsko nacionalno pitanje bilo predmet posebne pažnje u političkim koncepcijama ustaškog pokreta. U njihovom gledanju na ovo pitanje zapravo se može odrediti karakter čitavog pokreta. Polazna tačka u tretiranju hrvatskog pitanja bila je u ustaša izražena u separatizmu i velikohrvatskim koncepcijama, a to znači da je ovaj nacionalistički pokret rješenje hrvatskog pitanja gledao isključivo van granica Jugoslavije.

Referat M. Apostolskog je interesantan iz više razloga. On, prije svega, daje stvarni odgovor na ulogu bugarske koburške armije u drugom svjetskom ratu i njeno uključivanje u Hitlerove planove a s druge strane ovaj referat iznosi istorijske podatke o saradnji između narodnooslobodilačke borbe u Jugoslaviji sa pokretom otpora u Bugarskoj.

Ako se od jednog ovakvog prikaza, bilješke, može očekivati da da i nekakav sud o opštem nivou Kongresa i radova podnesenih na njemu, onda bi naše mišljenje bilo ovakvo: ni ovaj, kao ni neki raniji Kongresi nije se u naučnom nivou udaljio od prosječnog. Preveliki broj referata, od kojih su mnogi interesantni samo za manja, regionalna područja, a ne i za skupove ovakve vrste, onemogućio je da se znatno više vremena posveti vrednijim i kompleksnijim zahvatima i da se diskusijom iskristališu određeniji stavovi i mišljenja. Značajnu novost, vrijedan pokušaj, predstavlja po našem mišljenju tretiranje Muslimana na ovom Kongresu. Referati koji su se bavili ovim pitanjem, pored toga što nisu jedinstveni u ocjenama da li su bosansko-hercegovački Muslimani etnička grupa, narod ili nešto treće, — načinom posmatranja ovog pitanja unijeli su novo svjetlo u izučavanje ovog problema, dali mu novu dimenziju, pa iako ne nude konačna rješenja, do kojih se i ne može doći bez svestranog, dugotrajnog istraživanja i proučavanja, svojom pojavom ukazuju na potrebu takvog izučavanja i trasiraju puteve kojima bi se moglo i trebalo ići u daljem naučnom razjašnjavanju ovog pitanja.

Referate i naučna saopštenja sa ovog Kongresa Savez društava istoričara Jugoslavije će objaviti u posebnoj publikaciji.

Nakon završetka kongresa održana je godišnja skupština Saveza društava istoričara Jugoslavije na kojoj su podneseni izvještaji o radu i izabrana nova Uprava.

Na konačni sud i utisak o kongresu sigurno je uticala organizacija Skupa koju su proveli članovi Društva istoričara Makedonije, a za koju i pored izbora Ohrida, organizovanja izleta i ekskurzija u okolna mjesta i po Makedoniji — ne možemo naći puno riječi hvale, a sigurno je da bismo radije davali komplimente nego nabrajali sve propuste i nedostatke.

Ahmed HADŽIROVIĆ